

ДРАГОЉУБ Д. ЈОВАШЕВИЋ

ЗАБАВЕ У ЧАЧКУ

Добар део прве половине XIX века Чачак је био најнасељеније место Пожешке нахије и стална резиденција господара Јована Обреновића. Са седиштем нахијског војног заповедника,¹ са основном школом и једном од првих гимназија, са лепом црквом (Немањића задужбином), са чаршијом, коју су чиниле зграде представништава власти, куће, ханови, каване и ћепенци (грађени од слабог материјала — ћерпича), са богатом тржницом, на коју су се сливала сва добра плодне чачанске котлине, подбрђа што јој гравитира и питомог Поморавља (низводно од града), такав Чачак није се много разликовао од осталих нахијских места Београдског пашалука. Његови житељи су и тада осећали потребу да личним, породичним и друштвеним обавезама (и бригама које их прате) повремено дају одушка. Они су налазили начине да и таквим потребама удовоље: кућним поселима (за женски свет), седељкама у каванама (за мушкарце) и посетама црквеним саборима у ближој и даљој околини (за све чланове породице).²

У другој половини XIX века, кад у књажевству српском почиње изградња првих индустријских објеката, у Чачку се подижу дућани, куће и угоститељске радње (од тврђег материјала).³ У то

време, у пространијим гостионицама почињу да се приређују забаве. На њих се долазило фамилијарно.⁴ Касније, у првој половини XX века, између два светска рата, забаве се одржавају и у новоизграђеном Соколском дому (само повремено, уз јавне гимнастичке часове), а и у новој згради Гимназије. Изгледа невероватно, али је тачно, да Чачак никад није имао подесну дворану за одржавање великих игранки, забава, балова и сличних приредби. Нема је ни сада, под крај XX века. Велелепни Дом културе, отворен 1969. године, са двораном амфитеатарског типа, подешен је само за одржавање културно-уметничких приредаба сценског карактера. Једини већи угоститељски објекат, хотел „Морава“, није ништа друго но што некад бејаше кафана „Љубић“ (касније преуређена у хотел „Крен“, а сада ресторан „Београд“), дакле — најобичнија кафана са традиционално поређаним столовима и столицама.

Било да су улице Чачка осветљаване фењерима, првим и ретким сијалицама или неонским светилкама (као у ово време), било да су посела државана по кућама а забаве по кафанама или у летњим баштама (уз светлост лојаница, лампи гашара, „петромакс“ лампи, лампиона или првих електричних светилки), такви скупови били су места где су Чачани, макар за неколико часова, само за једну дугу ноћ, напуштали своје свакодневне бриге, пословне успехе и неуспехе, породичне трзавице и политичке зађевице и предавали добром залогашу и још бољој капљици. Ту, у патријархалној средини, где се стара српска градска ношња мешала са страном модом, расположени, уз свирку, хватали су се у коло, у кадрил, ланс, валцер и полку и у све оно што је с тим (и за тим) долазило у овај град на Западној Морави да разгали, изненади, обрадује, засмеје и зближује његове староседеоце и дошљаке из „белог света“.

Забаве, које су организовали чачански угоститељи, одржаване су у породичном расположењу. У таквој прилици, кафеџија се морао постарати за добру музику и лепо декорисану кафану. Гостионица је те вечери била искићена венцима од зимзелених грана и разнобојним тракама креп-папира, а приступ бејаше „само за позване“. Све се ту радило у добро загрејаном локалу, уз мирис тек олајисаног пода, искачених гранчица четинара и шимшира. Пиће и јело били су прворазредни. Иако је на позивници то било и загарантовано: „За добро јело и пиће постарао сам се“, ипак су Чачани доносили и од куће пршуту и кобасицу, домаће израде. На оваквим забавама кола бејашу у предности: тек на четири кола долазио је један „окрет“. То је разумљиво. Ово бејашу забаве за породице из народа: занатлијске, трговач-

ке, чиновничке и радничке. На таквим забавама увек су били и „виђенији“ Чачани: индустријалац и градоначелник Раша Гавровић, адвокат Миле Туцаковић, штампар Миле Поповић, трговац Војислав Матовић и други, који су имали разумевања за „малог човека“.

На свим чачанским забавама приређивана је „шаљива пошта“, а у вези с њом и избор „краљице забаве“. Наиме, продаване су „ајнзис-карте“, па су их посетиоци слали једни другима. Она девојка којој је упућен највећи број таквих карти, проглашавана је „краљицом забаве“. Њој је организатор забаве уручивао награду: „сервис“ за торту или за чај, а некад само торту или штоф за хаљину, свилу или ташну и томе слично. После проглашавања „краљице забаве“, редитељ игара је молио „краљицу“ да с њим поведе коло „Чачанка“.

Није у Чачку било забаве без лутрије и томболе. Наградни фонд је обезбеђиван, углавном, добровољним прилозима домаћих трговаца и занатлија (у „натури“), а приход од ових игара знатно је увеличавао позитиван финансијски ефекат организаторима забаве. Угледни угоститељски локали у којима су се Чачани пријатно осећали на забавама (и не само на њима), били су „Занатлијска касина“ (код Милосава „Галибарде“, а касније, код Милана Јовановића); кафана „Цар Лазар“ (код Мила Ђерамилца); кафана „Промеће“ (код Малише Јелића, а од обнављања кафане, код Душана-Дула А. Милосављевића);⁵ хотел „Русија“ (код Милоша Митровића);⁶ хотел „Касина“ (код Милана Миливојевића); хотел „Крен“ (код Милана Вујовића); хотел „Париз“ (код Милоша Главинића); кафана Јеремије Јовичића; кафана „Београчић“ (код Милана Стојановића, а касније Милутина Јанковића); Манастирска кафана (код Светислава „Шиља“ Николића); кафана „Три багрема“ (код Драгутина Павловића); кафана „Македонија“ (код Ђорђа Ристића, а касније, код Милије Бојовића);⁷ хотел „Лазовић“ (Обрада Лазовића и синова); кафана „Јавор“ (Драг. М. Поповића); кафана „Драгачево“ (код Михаила Вучковића,⁸ а касније, Цветка Лазовића); кафана „Овчар“ (Срете Јовичића, у Палидули); Општинска кафана (код Јеремије Јовановића);⁹ кафана „Белви“ (код Света Обреновића); кафана „Луковић“ (код Рајка Кривокуће; код ортака: Димитрија Јовашевића и Петра Рогана; код Милорада Мојсиловића); хотел „Српски краљ“ (код Воја Радовановића) и кафана Петка Ђокића.

Игранке за омладину Чачка одржаване су недељом и празницима, само поподне („матине“). Организатори су били: Соколско друштво (игранке су зване „Соколско посело“), а ређе су ту улогу прихватили: Стег скаута и планинки („чајанке“), Друштво трезвене младежи и Ђачка дружина „Танаско Рајић“ (све при гимназији), Црвени

крст и друге хуманитарне организације. На ђачким игранкама увек су дежурали професори, а у Соколском дому су ту дужност обављали чланови управе тог друштва. Радничко друштво „Абрашевић“ организовало је забаве с програмима састављеним од музичких и позоришних тачака, а и поподневне игранке. Највећи број таквих приредби одржавано је у сали хотела „Лазовић“ и у кафани „Белви“. Све ове приредбе чачанског пролетаријата биле су под присмотром ондашње полиције.

Било је у Чачку и свечаних, „гала“ игранки. Таква приредба је називана БАЛ. Забаве ове врсте одржаване су, углавном у сали хотела „Крен“. Није било бала без „конфета, серпентина и кориандола“. На балу је бирана најлепша Чачанка и додељивана јој титула „Мис Чачка“. Свилену ленту са таквим натписом понеле су: Ирена Поповић, Нада М. Поповић „Попче“, Станка Цала Јовановић, учитељица, Ружа Балтић и друге лепотице града на Морави.

Чачани су се забављали и на специјалним баловима. Маскенбал је приређиван уз покладе пред ускршњи пост (бела недеља). Позивница за овакву прилику обавезивала је посетиоца да дође маскиран. Костим-бал, у организацији Женске занатске школе и неких других грађанских женских друштава, био је смотра разних костима и инвентивности њихових креатора. На овим баловима организатори су имали жири, који је доносио одлуке о најбољим маскама, односно костимима, и додељивао награде победницима.

„Каранфил-бал“ бејаше забава кућних помоћница (служавки) и кафанских спољних момака, уствари, тада најобесправљеније радне снаге у Чачку. Позивница за ову забаву бејаше стручак каранфила, са дршком умотаном у папир. То су ови момци предавали својим сапатницама — служавкама, или им остављали пред вратима домова у којима су ове мученице радиле. „Каранфил-бал“ се одржавао у некој кафаници на периферији града.¹⁰

Било је у Чачку и „кромпир-балова“. То је био погрдан назив за све забаве малих кафаница на периферији, а назив су им измислиле чачанске шаливције. С „белом недељом“ завршавана је сезона забава у Чачку.

У летњим вечерима, башта хотела „Крен“ (сада башта „Први мај“) била је организатор гостовања добрих „салонских“ оркестара, а повремено, и варијетских трупа. Тако је 1928. године „река“ Чачана хрлила у ову башту да слуша музику и види Црнца „џезисту“ (бубњара). Једном годишње, после коњичких трка у Алвациници, увече

је у башти хотела „Крен“ одржаван „кермес“ (вртна забава), уз свирање војног оркестра из Ужица, ватромет и илуминацију разнобојних сијалица и лампиона.

Организатори су уобичајили да за забаве шаљу својеручно писане позивнице, а касније и одштампане. На тим позивницама, поред устаљеног текста с љубазним позивом на забаву, истицан је и „ред игара“. На позивницама за забаве, у приложеном „реду игара“, налазе се српска кола и „окретне игре“, страног порекла. Те прве „окретне игре“ доноси у Чачак породица Крен, која се доселила из Аустрије. Са овом породицом стиже у Чачак и први клавир (фортепијано). С предузимљивим, пословним људима какви су били браћа Фердинанд и Јаков Крен (Аустријанци) и Павле Брушија (Италијан), стижу у Чачак бројни мајстори и остали стручњаци: инжењери, монтери, техничари, млинари, пивари, електричари и грађевинари. Стизали су из Аустрије и из крајева преко Саве. Они подижу прве индустријске објекте у нашем граду, али доносе и друштвене игре из својих крајева: кадрил, ланс, полку и валцер. С члановима ових породица, које су се брзо прилагодиле људима и обичајима овог краја, у тим „окретним играма“ учествују: др Јарослав Кужељ, Чех (некадашњи студент у Аустрији и познати чачански лекар), затим фотограф Франц Падовић, лекар др Венцеслав Стејскал, пивар Сигмунд Вирер, дошљак из Мађарске Кајгер, лекар др Сајферт са супругом Францускињом и други. Остале „окретне игре“: танго, фокстрот, слофокс, чарлстон, ванстеп и енглески валцер („енглиш валс“) попуњавају „ред игара“ на забавама после првог светског рата. Те игре доносе у Чачак наши ђаци-ратници, који су се школовали по француским градовима. Ове игре стижу у Чачак и са нашим радницима, који су изучавали и усавршавали занате у Будимпешти. Играју их млади интелектуалци, који су се школовали на нашим и иностраним универзитетима, а ове игре одлично играју и официри чачанског танизона, који су у војној академији обавезно учили све „окретне игре“.

„Ред игара на каси“ — бјеше обавезан текст одштампан на свим позивницама за забаве између два светска рата. То је значило: ко жели да поведе коло из назначеног „реда игара“, мора, при доласку на забаву, да уплати извесну суму новца. „Редитељ игара“ је поред жељеног кола педантно бележио: „коловођа т. Н. Н.“. Зато се није могло десити, кад оркестар засвира, да то откупљено коло поведе неко друго лице, осим онога које је назначено у списку. Тај „ред игара“ поштован је на свим врстама играчки и забава, свеједно ко се појављивао као организатор: Удружење занатлија или поједини

еснафи, Радничко друштво „Абрашевић“, Официрски клуб, грађанске политичке партије, Коло српских сестара, Црвени крст, фудбалски клубови „Јединство“ и „Борац“, Соколско друштво, ловачко удружење, приватни угоститељи или школе (ове последње само о светосавским прославама).

Дакле, „ред игара“ су, као неки неписани закон, сви посетиоци забава поштовали. То стриктно придржавање „реда игара“ било је згодна прилика свим радозналцима да прате: ко је повео ТО и ТО коло и ко је с ким играо ТАЈ и ТАЈ „окрет“, па се после о томе причало по чачанским комшилуцима, данима и данима, уз прогнозирање будућих женидби и удаја.

На чачанским забавама увек и радо су играна народна кола. Називи тих кола често су одсликавали сталешку припадност коловође. Јер, ако су своје коло играли трговци, није било разлога да и занатлије не поведу своје коло; ако су своје коло имали официри, није се смело догодити да га немају и радници; ако је „Докторско коло“ водио познати чачански лекар, онда, зашто и учитељица не би повела „Учитељско коло“! Тако је на забави све текло по „реду игара“: од народних кола до „окрета“; од вечери до јутра. Музичари су били добри познаваоци посла (или само рачунције), па су измишљали нова и нова кола. Организатори забава су с тим рачунали на већу новчану добит. У околини Чачка је службовао учитељ Александар Аца Јанковић. Био је добар виолинист и хоровођа. Долазио је из села у Чачак и ту водио хорова. Међутим, мало је коме познато да је он компоновао „Коло рудничких учитеља“. То је коло било популарно широм Србије, нарочито међу просветним радницима.

У Чачак, између два светска рата, с времена на време наилазили су „танцмајстори“ (учитељи играња). Било је међу њима аматера и професионалаца. Они су организовали повремене школе играња („танцшуле“).¹¹ Уз одређену уплату, ту су могли многи да уче „окретне игре“. Богате породице су плаћале „танцмајсторима“ посебан хонорар, па су ови ишли у њихове куће. Тамо, у салонима, училе су младе чачанске миражцике да играју најновије „окрете“. Највећи успех па зато и највећи углед, постизао је Александар Бељански, учитељ играња. Он и његова супруга бејашу омиљени „танцмајстори“. Имали су свој грамофон и грамофонске плоче са најновијим играма („Рамона“, „Сони бој“, „Виолина у ноћи“, „Ја кукарача“, „Маријана“). Салу су закупљивали, обично, од породице Крен (просторија уз пивару). За време својих боравака у Чачку, Бељански су, као самци, становали у Улици Кнеза Милоша (код Мице и Тодора Аврамовића, зидара) или

код Анке Јаковљевић „Карашолке“ (у Пиварском пролазу). Овај играчки пар први је у Чачак донео румбу, популарну јужноамеричку игру.¹²

На вечерњим забавама и поподневним играма („матинеима“) Чачанке су имале право да одбију партнера кад их „ангажује“ за „окретну игру“. То се онда сматрало као давање, односно, примање „корпе“. Никома није падало на памет да због тога малтретира девојку на забави, па ни касније, на улици или било коме другом месту. Међутим, постојала је оправдана бојазан девојака од солидарности чачанских младића који су спремни да бојкотују пробирачицу, тј. да јој ни један партнер не приђе с понудом за игру. Али, ако је играчица високог раста а приђе јој, с таквом понудом, младић ниског раста, њено одбијање је, у овом случају, било оправдано. Исто тако, ако се младић показао у игри неспретан, превише „слободан“ или „загрејан“ алкохолном — и у таквим приликама девојка је била у праву код давања „корпе“, па јој остали партнери то нису замерали.

Чачак је увек имао истакнуте играчице и играче народних кола и „окретних игара“. Од старе генерације то бејаху: Десанка П. Обрадовић, Раја Маторовић,¹³ Танасије-Тане Видић,¹⁴ шлосер и Димитрије-Мита Златић, кројач. Играчи млађе генерације, између два светска рата, бејаху: Ацо Јаковљевић, штампарски радник; Милорад „Црни“, абаџија; Петар Ђукић, обућарски радник; Љубиша Ђирковић, магистар фармације; Владе Јелушић, обућарски радник; Мигула Миливојевић, војни академац; Илија Пешић, штампарски радник; Јован Сарачевић, судија, и други. Познате играчице бејаху: Нада Ерић и Виолета Пајер (из старије генерације), а од млађих: Мица Стефановић „Циганка“, Мила Петровић „Бела“, Мила Стојановић „Црна“ (касније Бартулица), Наца Поповић Јелушић, Бранислава Брана Јовашевић, Рада Павићевић (позната и као играчица „хазене“ — рукомета) и низ других.

Од 1937—38. године на поподневним играма („матинеима“), међу напредном омладином, коју су предводили скојевци Чачка, почиње да се игра „Вањка“. То је била нека врста нашег кола уз руску музику, уствари, уз популарну совјетску песму. „Вањка“ се играла тако што би сви играчи у колу били загрљени. Играли су мирним корацима, више ходајући, а при томе су, обавезно, сви певали. Оркестар је тада имао „паузу“. Било је случајева да су организатори игранки покушавали да прекидају ту „комунистичку“ игру. Ако у тој намери неби успели, онда су од музичаната у оркестру тражили да ови одмах „ударе контру“, тј. да засвирају неку „окретну игру“.

Свака јесен упозоравала је Чачане да треба почети припремање гардеробе, јер су зимске забаве на прагу. Све ове забаве уноси-ле су весеље међу грађане Чачка и зближавале их. Тај грађан-ски начин забављања имао је својих дражи. Њима није могао да одо-ли ни ондашњи једини чачански хирург као ни сајдија, ни општински практикант као и молер, ни учитељ, ни обућар, ни апотекар, ни судија, ни свештеник, ни папуција. Само у народном колу бејаху сви једнаки. Сутрадан, међутим, опет је занатлија био на свом ћепенку, свештеник у цркви, лекар у болници, трговац за тезгом, кројач за машином. Опет би била упечатљива линија класне поделе Чачана на: буржоа-зију, остале грађане и пролетаријат.

Увек је чачанска чаршија имала шта да препричава о тек минулој забави, све до првог чаршијског потреса, рецимо, до банк-ротства неког угледног трговца. То је била нова сензација и нова тема за разговоре, али само до следеће позивнице за забаву, са које се организатор оглашава уобичајеним текстом:

„ИМАМО ЧАСТ ПОЗВАТИ ВАС ДА НАС СА ВАШОМ ПОШ-ТОВАНОМ ПОРОДИЦОМ ИЗВОЛИТЕ ПОСЕТИТИ. БОГАТА ЛУТРИЈА, ТОМБОЛА, ШАЉИВА ПОШТА И ИЗБОР КРА-ЉИЦЕ ЗАБАВЕ.“

НАПОМЕНЕ

1. Драгомир С. Поповић: „Василије-Васа Поповић“, Зборник радова Народног музеја, II, Чачак, 1972, стр. 64.
2. У попису пореских обвезника из 1839. у Чачку помињу се: Русим кавеџија, Мијаило кавеџија и Симо кавеџија. (Подаци су узети из књиге др Бранка Перуничкића: „Чачак и Горњи Милановац“, II, Чачак, 1972, стр. 8.
3. Већ попис пореских обвезника у Чачку из 1863. обухвата 63 „кавеџије и меанџије“. (Иста књига као под бр. 2. стр. 9—62).
4. Забаве су одржаване зими, о вашанкама (између Божића и почетка ускршњег поста).
5. Ауторов ујак, Душан-Дуле А. Милосављевић (Чачак 1904—1967) у слободном Чачку 1941. изабран је за председника првог народноослободилачког одбора. У његовој кафани „Пролеће“ уписивали су се Чачани устаничке 1941. у НОВ.
6. Милош Митровић је отац познатог београдског архитекте Михаила Микице Митровића.
7. Милија Бојовић био је сарадник НОБ од 1941, па су га, због тога, четници заклали у његовој кафани, у Чачку 1944.
8. Михаило Вучковић, деда по мајци арх. Михаила Митровића, био је блиски сарадник радикалског првака Рајка Тајсића.
9. Јеремија Јовановић је отац погинулих првобораца НОБ, Милојка и Александра-Аца, песника.
10. Податак добијен од Владана А. Милосављевића, дипломираног правника из Умке, рођеног у Чачку 1900.
11. Око 1908—1909. водио је школу играња у Чачку Димитрије-Мита Златић, кројач. То је била школа на аматерској основи. (По сећању ауторове мајке, Перке Јовашевић, рођ. Милосављевић (Чачак, 1889—1975).
12. Разговор са Ераниславом Браном Лапчевић, рођ. Јовашевић (Чачак, 1916). Адреса: Титово Ужице, Жеље Ђурића 9).
13. Љубица и Даница Јанковић: Три генерације народних игара у Чачку, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XVI, стр. 163—169.
14. Поч. Танасије Тане Видић, угледни чачански бравар, отац Добривоја Видића, члана Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ.

AMUSEMENTS ET DIVERTISSEMENTS A ČAČAK

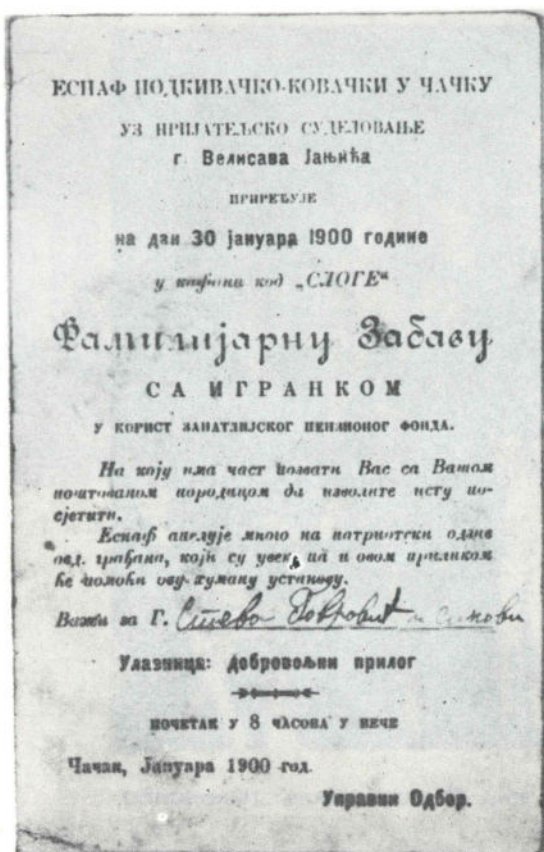
Les habitants de Čačak, ville au bord de la Morava de l'ouest, s'amusaient à l'époque, en général le soir, organisant les bals, parties de danses ou autres distractions. En XIX siècle, et encore plus tard, c'était un coutume de tenir les bals dans les grands cafés en hiver, ou dans les jardins et parcs en été. L'atmosphère sociale était à ce temps encore patriarcale — le costume national bourgeois devait réculait peu à peu devant la mode qui venait de l'étranger. On dansait la ronde nationale, mais aussi quadrille, lancier, valse, polka, et tout ce qu'on apportait comme danse moderne. Ces divertissements cummuns rapportaient à un rapprochement plus étroit entre les habitants originaires de la ville et les nouveaux venus de l'étranger.

L'auteur décrit dans son étude l'ambiance et l'atmosphère de ses soirées en citant les cafés de l'époque, ainsi que leurs propriétaires. Son ouvrage donne un grand nombre d'informations sur les bals, sur éléction des reines de beauté de la ville, sur les organisateurs de ces divertissements, sur les danses, danseurs et danseuses connus à cette époque. Nous y trouvons aussi les informations sur les familles venues de l'Autriche, d'Italie, de la France, de Tchecoslovaquie, de l'Hongrie et des autres pays d'Europe. Ces étrangers étaient venus à Čačak pour aider la construction de l'industrie, l'épanouissement du commerce et l'établissement du service moderne de la santé. C'est eux aussi qui avaient apporté le premier piano à Čačak, ainsi que les danses de leurs pays.

Les divertissements à la manière des petits-bourgeois avaient ses charmes bien attrayants pour la bourgeoisie, aussi bien que pour l'intelligentsia ou le prolétariat de ce temps. C'est aux bals et soirées publiques que les différences entre classes s'effaçaient, bien que le lendemain elles devenaient de nouveau visibles.

Nous espérons que cet ouvrage pourrait servir comme un apport dans l'étude du passé de la ville de Čačak, de la vie et des coutumes de ses citoyens, car cette ville de la Serbie de l'ouest possède une riche histoire — nationale, révolutionnaire et culturelle.

DRAGOLJUB D. JOVAŠEVIĆ

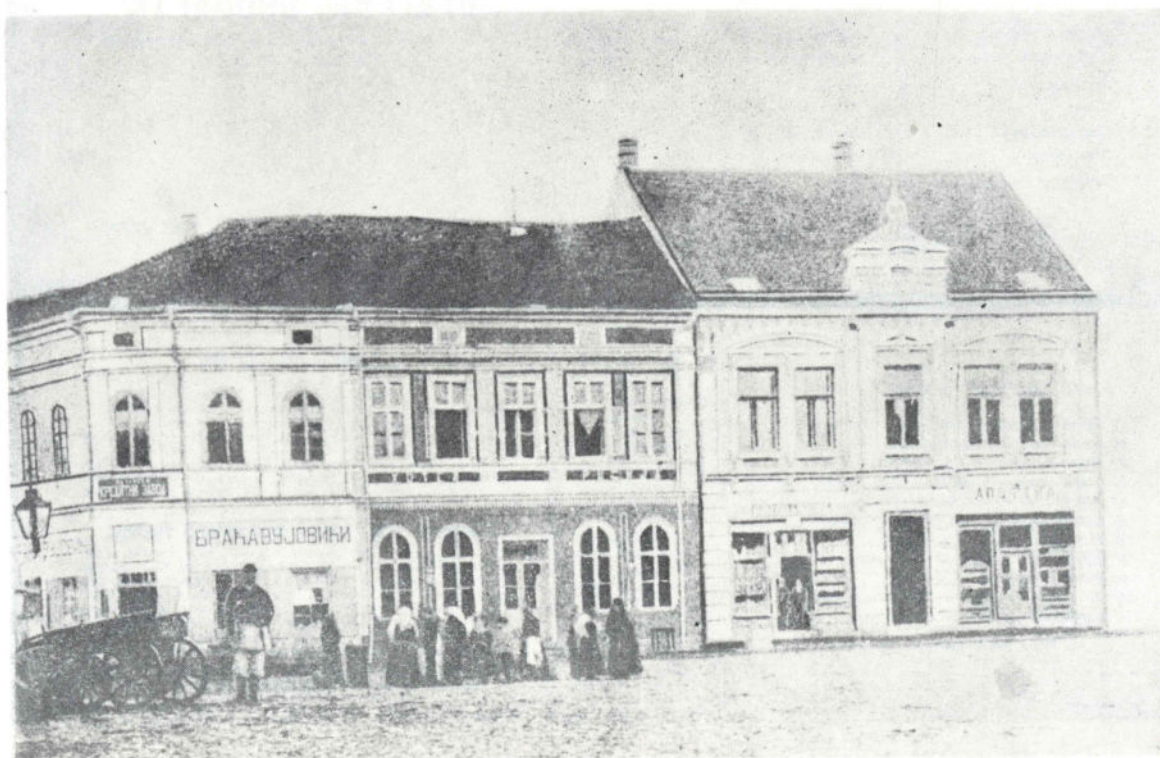
Сл. 1. Позивница за забаву Поткивачко-ковачког еснафа у Чачку из 1900. године

Сл. 2. Позивница за концерт радничких синдикалних организација у Чачку из 1939. године

Сл. 3. Избор мис Чачка 1931. године (изабрана мис Станка—Цала Јовановић)

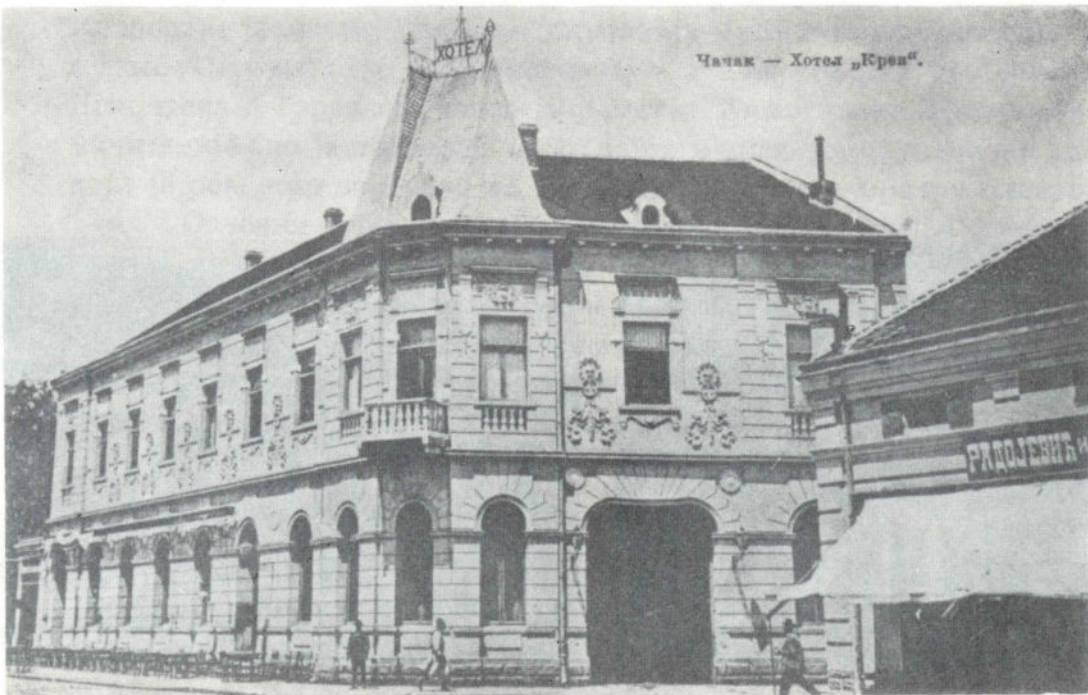
Сл. 4. Хотел „Русија“

Сл. 5. „Лужанска кафана“

Сл. 7. Кафана „Никшић“

Сл. 6. Хотел „Крен“

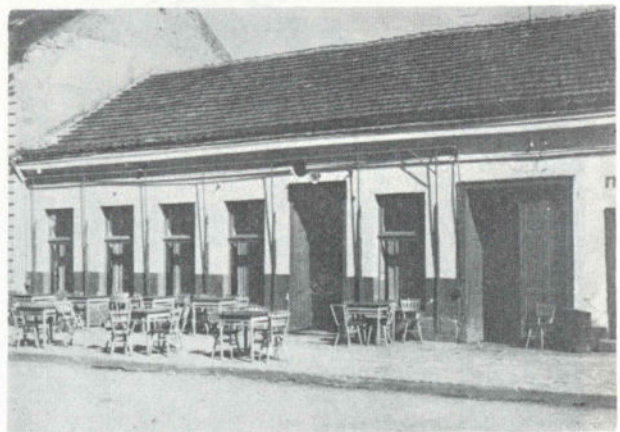
Сл. 8. Хотел „Лазовић“

Сл. 9. Хотел „Касина“

Сл. 10. Ресторан хотела „Париз“

Сл. 11. Кафана „Пролеће“